

Filozófus egy filozófiaellenes korban

Megközelítések a TGM-jelenséghez

TGM – Tamás Gáspár Miklós. Ma Kelet-Európában valószínűleg a legjelentősebb politikai gondolkodó Szolzenyicin és Havel után. Ha meghal, bizvást számíthat meghívásra Eötvös József és Bibó István kávéházi asztalához a mennyekben.

TGM: a torzó klasszikusa, a megalkuvás-világ kritikai kérlelhetetlenje. Filozófus, politikus, publicista, tudományintézeti vezető, egyetemi tanár. Még tudományszervező is. TGM: az össze nem férő minőségek egysége. Szépiró, akinek természetes műformája a bölcséleti traktátus (volna). Filozófus, aki a szellemi klíma nyomására a politikába kényszerül. Monográfus, aki az emberről és a világról alkotott gondolataival együtt önmagát is hosszabb-rövidebb eszme-futtatásokba tördeli szét. Humanista polgár. Humora *Karinthy-éra* emlékeztet, szarkazmusa *Szabó Dezsőre*. Birtokolja már *Cs. Szabó* világkultúráját, Bibó magyar teljességét, *Illyés* kultúraszintetizáló képességét. Mindeközben előtte áll még igazí opuszainak. Nagy ígérget – negyvenhat évesen is.

Monumentális politikai esszégyűjteménye, a frissen kiadott *Másvilág* (104 esszé 610 oldalon) – szellemi életrajz, hazai kordiagnózis az utolsó öt évről. Makacs minőségvédelem. Olyan mű, amely egy megkerülhetetlen személyiség súlyos gondolatait elegáns könnyedséggel közvetíti. Magyar sors láttelele. A hajlam és lehetőségek muszáj-ökömmisszumától kényszerpályára szorított gondolkodó küzdelméről mond el egy nagyon is mai, nagyon is fontos, ármed kivételes történetet. Ez a *provincializmusból való kitérés* egyedi sztorija a Kolozsvár, Budapest, London, Chicago útvonalon anarcho-liberál-konzervatív szemszögből.

A magyar értelmiségit egy-egy TGM-féle politikai esszéből meg-megsuhinhatta már a nagyság sejtelme. A sejtelen érzetté erősödik, ha az ember beleolvassza a *Másvilág* című gyűjteménybe.

Ez jogosan hordozza alcímében műfaji meghatározásként, hogy *politikai esszék* kötet, noha valójában miszcellanea: vegyes műfajú írások – esszék, tanulmányok, cikkek, interjúk és beszédek – gyűjteménye. De az elegység ellenére is megvan benne az a belső azonosság, amelyet a mással összetéveszthetetlen szellemi érdeklődés, személyiségteljes világszemlélet és egyéni veretű stílus képes létrehozni.

Hat ránk a közlő személyiségének súlya, közlésmódjának varázsa is, amely kielégíti az esszé legfontosabb műfaji követelményét. Hogy a megszólaló az írásban épp annyira fontosnak bizonyuljon, mint maga a tény. A kötet legértékesebb darabjaiból kiviláglik, hogy a szerző *moralista és társasági lény*, akit belső kényszer űz az emberek ítéletét megnyerni az örök dolgoknak. Feltéve, ha örök dolog az ember esendősége és világának kisszerűsége. Ehhez TGM mustrát a mai Magyarországból, Magyarországról állít.

Mi hibázik a nagyság bizonyításához? Van egy prózai ok. A kötet nem tartalmazza az 1989 előtti samizdat-dolgozatokat, még kevésbé a nagylegzetű elméleti munkákat. A mások ok. Ez az összeállítás – TGM szavaival – „a rendszerváltás krónikája, egy részvevő szemével.” Hátha téved a szerző? A kötet mint töredékek foglalata sok mindenről meggyőzheti az olvasót. Arról is, hogy a fragmentum is lehet a maga határai között tökéletes. Egy átalakulás filozófiái indítatású és áitatottságú szelvényzetelése, amely ráadásul a harmadik magyar köztársaság borús rangú, gunyoros irányú krónikája voltaképpen, fel fogja szítani az olvasó elemző kedvét: járjon utána, TGM-et olvasva a nagyság lábnyomaiban lépedel-e.

Mi álljunk meg a lehetőségnél. A döntést bízzuk az időre, a lehiggasztó távlatokra, legfőként persze az olvasóra. Én is csak megközelítéseket merek ajánlani, kezdve a leggyakorlatibb kérdésen, hogyan ismerhetjük meg az író kötetéből. Elindulni művében talán szellemi önéletrajzát olvasgatva érdemes, hiszen nála kevésbé markáns szerző is érdekes, ha önmagáról beszél. (Az erre vonatkozó írásokat az 59-75., a 81-104., valamint a 355-373. oldalakon találhatjuk meg.) Ha ezzel végeztünk, ajánlom, tanulmányozzuk

figyelmesen két – búcsúállapotot rögzítő – eszmetörténeti esszéjét. A Búcsú a baloldaltól (1989) lapjain (a kötetben: 11-31. oldal) a szerző elfordul a radikális és szocialista baloldaltól, mert minden tiszteletreméltó hagyomány ellenére ez a gondolkodásmód és cselekvési program juttatta el Magyarországot is a szörnyállamig, amely terrort, szegénységet, tulajdonnélküliséget, az autonóm személyiség felszámolását és a kollektív felelőtlenséget hozta be állampolgárainak életébe. A tiszteletreméltó hagyományokon TGM nem csupán a századelő antifედális küzdelmét érti, hanem e demokratikus szocializmust is, mert ez volt a baloldalon az egyetlen hatékony forradalmi erő a totális államszocialista diktatúrával szemben.

A Búcsú a jobboldaltól? (a kötetben: 569-607. oldal) nem csupán a kérdőjelben különbözik ikeresszéjétől. A szerző mindenekelőtt beleírta negatív tapasztalatait a négyéves konzervatív ciklusról. Annak szélsőjobboldalát nem csupán ez az esszé kritizálja, hanem e bírálata a kötet számos más dolgozatában is kardinális kérdés. Az igazi intellektuális csalódás attól érte a szerzőt, hogy a jobboldalról hiányzik a hatékony, intellektuálisan termékeny s ezért reformmunkára alkalmas kontinentális jellegű konzervativizmus. TGM ennek helyén tradicionalista és jelentős mértékben antiintellektuális képződményt talál. Mivel pedig eszmetörténeti összefüggések nélkül nincs igazi TGM-esszé, most a szerző keserű következtetésre jut. A Monarchia s benne Magyarország ragyogó liberális elítjét, amelynek eszmei örökségében és sokadik leszármazottainak politikai tevékenységében ezen ideák hasznosságában, életképességében bízott – némi daccal még eszményített is –, 1993-94-ben sokkal kevesebbnek látta. Ebben az írásban úgy ítélte meg őket, hogy feltámaszthatatlanok. Kétértelmű és szomorú örökséget hagytak maguk után. Esszéik és befolyásuk újrakibontakozása Kelet-Európában egyrészt valószínűtlen, másrészt nem is kívánatos. Magyarországra vonatkozóan TGM kimutatja, hogy a hazai liberál-konzervativizmus útja törvényszerűen futott a két *Tiszán át Bethlen Istvánig, Teleki Pál*ig és tovább – a mai híg epigonokig. A cím végi kérdőjel azt a halvány lehetőséget, azt a vágyat és reménytelenül is várt fordulatot próbálja kifejezni, amelyet a szerző a korszerű liberális konzervativizmus megjelenéséhez fűz.

A két esszé bizonyítja, hogy TGM – átmenetileg? – arra a vizenyős lapályra ért, amelyre az illúzióitól megfosztott *József Attila* is elért egy kései versének tanúsága szerint. A valóságos nagy magyar progresszív intellektuális válságtermék volt, zsákutcába is vezetett. Az egykor valóságos értékekkel rendelkező liberál-konzervativizmus ma fantomhivatkozás, nem valóságos eszmei és mozgalmi erő.

Ez az utópiára – a megkonstruált jövőre – való ráutaltság egy olyan személyiség gondolatvilágában, aki utálattal hártja el az utópikus gondolatstruktúrákat s politikai programokat – a nihilen kívül, amelynek TGM nem enged, csak egy áthidalási módot hagy meg: a *szkeptizmust*. Ez jó arra is, hogy segítségével a szerző a tévedést és bizonytalanságot kimondja saját nézeteiről is, de arra a célra is megfelel, hogy más felfogások értékeit is fel- és elismerje. A *pórázon tartott kételkedés* még arra is erőt ad, hogy saját eszmerendszerében, de még inkább gyakorlati ítéleteiben, tanácsaiban elfogadja az elmentmondásosságot. Különösen akkor, ha humanista alapfelfogását másként nem tudja érvényre juttatni. Így például többször, más és más megfogalmazásban rámutat: az utópiától való tudatos elfordulás a még demokráciára rá nem nevelődött átlagemberből kiölte a demokrácia alapértékeinek – a következetes intellektualizmusnak, a nagylelkűségnek, a lelki nemességnek, a fantáziadús eredetiségnek, a lelkes idealizmusnak, a kötelességtudásnak, a közjó érdekében megvalósított önzetlenségnek, a szabadságpárti politika mély és őszinte szeretetének – hitelét.

Nagyon kevés szövegrészlet valószínűsíti, hogy a szerző valóban az átlagemberektől várná el ezt a republikánus erénykészséget. TGM-et az eszmék és politikai programok senkiföldjére a különféle ma egzisztáló politikai elitiek magatartásával összefüggő csalódás vezette-vetette.

Ha tehát életművének, gondolatvilágának megértéséhez megközelítéseket próbálunk: különböző kulcsokat keresünk a mű zárszerkezetéhez, fogalmazzuk meg: a *közéletben forgó gyakorlati TGM vezető motívuma a szkeptikus következetesség*, amelynek gyökere a csalódás, s életeve a folyamatos önvizsgálattal egybefonódó önkorrekció. Minthogy tevékeny emberrel van dolgunk, az elemzés dinamikája sem fordul pusztán

befelé. A gondolkodó élesen fogalmaz meg következtetéseket, megalkuvás nélkül vitatkozik és könyörtelenül érvényesíti saját elméleti előfeltevéseiből adódó logikát többnyire más felfogások, de alkalomadtán önnön véleményeivel szemben is.

Ilyen TGM – általában. Milyen azonban *TGM mint filozófus*? Induljunk ki abból, milyen Magyarországon a filozófia szellemi környezete. Emlékeztetni szeretnék rá, hogy a magyar kultúra akkor sem fogékony a bölcselőre, akkor sem érdeklődik iránta, amikor éppen nem él át heveny filozófiaellenes időszakokat. Az elkésve kifejlődő és meg-megszakadó polgárosodás folyamatában a magyar értelmiség önkifejezését a lírában, a (köz)jogban, a (morál)teológiában s legújabbban egyes társadalomtudományokban találta meg. Legehetősebben a politológiában. Ráadásul most a programszerű filozófiaellenesség eszmei szakaszát éljük át – a lapos etatista ideológiára soványított marxizmus ellenhatásaként. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a politika és az ideológia eközben változatlanul átítatja a társadalom életének legelgúgottabb szegleteit is.

Ilyen adottságok mellett nem beszélhetünk Magyarországon filozófiai hagyományokról. A legnagyobb magyar filozófus: *Szent Ágoston Babits* fordításában. A magyar filozófia különben is visszhangtalan: önmagának ír. Közönségünk mitsem tud a magyar filozófia érdemes munkásairól, például *Böhm Károlyról* vagy *Pauler Ákosról*. A magyar olvasó szemében ma az a filozófus, aki diplomával tudja igazolni, hogy jogosult a bölcsélet oktatására. Már eredmény, ha a filozófusi rangot csak annak adományozza, aki bölcséleti alapkérdések fejtegetésében valamely külföldi mester szakszerű követőjének bizonyul. Laikus körökben szívesen tartja magát az a feltételezés is, hogy a filozófus feltétlenül a német idealizmus madárnyelvén szól, például imígyen: „A transzcendentális jelentett távol-léte, ám olvashatósága az áthúzott lét heideggeri jelölésében a logo-fono-centrikus metafizikai világmegjelenését jelenti...” (Ezt *Bacsó Béla* állapítja meg *Jacques Derridáról* egy idén megjelent kötetében, a Határpontokban.)

TGM másként filozófus. Ezt a gondolkodásmódot és nyelvezetet is elsajátította, mert szellemi eszmélkedése során termékeny találkozója volt *Johann Georg Hamann-nal*, tágabban a német filozófiai romantikával. Megmártózott a nyelvkritikai bölcséletben is. Hatott rá a görög filozófia egy némely irányzata, továbbá *Spinoza, Kant, Nietzsche*. Megtanulta méltányolni, de nem szeretni és követni a marxizmust. Átélté és vallja a keresztény hitet.

TGM legtermékenyebb mintáit a politikai bölcsélet területén találta meg. Elfogadta a közelmúlt és a jelen nagy nyugati, elsősorban angolszász liberalizmus-rehabilitációját *Friedrich-August von Hayektől, sir Isaiah Berlintől, Ronald Dworkintól és Michael Oakeshott-tól*. E liberális konzervatív szerzők érveivel gyakran találkozunk a Másvilágban – közvetlenül is, szellemi átiratban is.

Bővebben szeretnék szólni arról a szellemi körről, amelyhez TGM-et nem csupán nézetrokonság, hanem rokon mentalitás, magatartás és önkifejezési forma is fűzi. A francia enciklopédisták, a nagy viktoriánus angol szabadelvűek és a magyar nemzeti liberális elit, főként annak elméleti szinten legfelkészültebb osztaga – a centralisták. Lehet, hogy közülük nem mindenki. *Voltaire* bizonyosan, csakúgy, mint *Lord Acton*. Ugyanígy *Csenyery Antal, Eötvös József, Trefort Ágoston*, valamint 1848 utánról egy-két konzervatív tollforgató. *Asbóth János* például.

E szellemelek írók is voltak, akik – keresvén önkifejezésük legjobb formáját – változatos műfajokat műveltek, s ki is szélesítették az írói tollra nem méltatlan műfajok körét a szóbeliség, a non fiction, valamint az agitatív formák irányában. Ezek az alkotók társasági emberek is voltak, akik sokra becsülték a nyájas eszmecserét baráti és ismeretségi körben: szalonokban, kávéházakban, civil testületekben, de közvetett módon is – levelezés útján.

Többségük koruk legelső rangú tollforgatói közé tartozott. Alacsonyabb szinten úgy, hogy pompás röpiratokat, pamfleleteket, nyílt leveleket is írtak. Magasabb szinten úgy, hogy bölcséleti kérdéseiket és válaszaikat publicisztikába, közönséget vonzó, népszerűen megírt filozófiai műfajokba fogalmazták bele. Kifinomult stílusérzék is jellemezte őket. Világos, logikus, szenvedély-, irónia- és műveltséghajította gondolatépítményeik jobbára ma is eleven, élvezetes és tanulságos olvasmányok.

Ezekben az írásokban a filozófia megőrizte embermelegét. A transzcendencia hajlékony tud lenni. Ha kell, kezét csókol a dámáknak, amikor témának kínálja fel magát. Kezet tud rázni komoly férfiakkal is, mielőtt szikrázó vitákra bujtogatná őket. Tud ez a transzcendencia teljes elszigeteltségből is eleven emberi hangon szólni a csillagokhoz, s kezét nyújtani az emberiségnek, ha pillanatnyilag nem talál utat a közvetlen környezetehöz.

Nem téveszthetjük szem elől, hogy a szerző Románia szellemi csöndjének a kisebbségi sorssal súlyosbított változatából került át a kései Kádár-korszak légkörébe, amelyet számára az könnyített meg (de nem tett otthonossá), hogy bekerült egy ellenzéki körbe. 1986-ban, amikor első ízben mehetett Nyugatra, nyíltot alkalma rátalálni másmilyen rokonlelkekre, történetesen Angliában. Az ellenzéki körtől 1993-94-re a nyilvánosság számára feltárt módon és mértékben már eltávolodott. Angolszász barátságai megmaradtak, de ő azokban az országokban most és mindörökké idegen marad, még ha szívesen látott, megbecsült vendégként is.

Így az olvasó olyan életet láthat maga előtt, amely jórészt belső és külső emigrációban telt el. A kötetben szétszórott megjegyzésekből kitűnik, hogy TGM-et örök vendégvonta megviselte, át is formálta. A szerző karsztpatak-ézelmisségének, titkolt, de eltitkolhatatlan megbántottságának elemzése nem ide tartozik, de egynemely ebből eredő következményről, amely átszínezi kötetét, érdemes beszélni.

Az általa megálmodott személyes életforma és társadalmi közösség sok tekintetben egy virtuális Magyarországhoz, nem a valóságoshoz tartozik, sajnos. Ebben a helyzetben a szerző a 18-19. század valóságos szalonjainak, udvarházainak és klubjainak imaginárius mását választotta magatartása kommunikációs alapjául. Maga mondta ki egyik vallomásában (sok évvel azután, hogy Magyarországra emigrált): ha alkotni akar, várja őt a Filozófiai Intézet egyik sötét és hideg szobája. Megértette az összefüggéseket. Le is írta a rendszerváltozás első hónapjaiban: „Nem hiszek abban, hogy szabadelvű intézmények nélkül, előttük, kívülük, nélkülük megszülethet a tolerancia, a humor és a vitakészség demokratikus politikai kultúrája”. Szerinte e hiányzó politikai kultúrát csak úgy lehet megteremteni, hogy „abban mindenkinek helye kell hogy legyen, kiváltképpen azoknak, akiket rühellünk”. Ezt a gondolatort Voltaire is megfogalmazhatta volna, persze, ha kellő tapasztalatra tesz szert a kelet-európai viszonyokról. Ferney ura ellenlábasaival kapcsolatban nem a „rühell” igét használta volna.

Ez a „borsón térdelve is szépet álmodom” válasz a körülményekre, mi tagadás, *diszharmonikus*sá tette TGM személyét s tanait is. 1992-ben nyilatkozta magáról: „Túl sűrűn vagyok felületes, hanyag, lusta, arrogáns, türelmetlen, kíméletlenül gunyoros”. 1994-ben pedig – a napi politikálástól való búcsújának egyik állomásán – kifejtette: ő nem jó vezető. Nem is igazi csapatjátékos, mert ha már valamiről tudja, mi az, ráun erőfeszítéseket tenni, hogy másokat is meggyőzőn igazáról. Nem tud konszenzuskereső, demokratikus politikus lenni, mert a magyar ügyek menete számára viszolyogtató. Emellett azonban természetéhez az áll közelebb, hogy inkább kritikus megfigyelő legyen, semmint cselekvő. Az igazi politikus – tessék a rejtett iróniát is kihallani a szövegből – ha problémája van, összehív egy értekezletet, ha az eredménytelennek bizonyult, kiadja további tanulmányozásra az ügyet egy bizottságnak. Ezzel szemben a magafajta filozófus, olyankor kihúzza a telefonzsinórt a falból, előkeres egy darab papírt, lecsavarja a töltőtoll kupakját, és – papíron megoldja a dilemmát. (Publikálva a Beszélő, 1994. január 20-i számában).

Így tehát a „filozófikusság” kulcsát forgatva meg ebben az életműben, oda jutunk el, hogy a viszonyok – a szerző kétértelmű közösségi helyzete, a számára hátrányos körülmények – a *politikai gondolkodó* státuszába tereltek bele azt a termékeny, nyughatatlan, cselekvésre diszharmonikusan érett elmét.

Milyen politikai gondolkodó vált belőle? Egy helyen a kötetben (im. 364. oldal) szépen fejtegeti, hogy a filozófia *Herakleitosz* óta tudja, hogy a doxa, a vélekedés alacsonyabbrendű dolog, mint a logosz, a bizonyítható, alátámasztható igaz tudás, amelyre a tudomány törekszik, s bizonyos határok között el is tud érni. De mert az emberek nem szeretik saját illetéktelenségüket megállapítani, a közvélemény ellentétben áll a filozófiával. Úgy-hogy a bölcslet története már azzal kezdődött, hogy az athéni demokrácia halálra ítélte *Szókratészt*, mert szembeszállt a közvéleménnyel.

Amikor TGM és néhány elvarbárta, így *Lengyel László*, kezdte átültetni magyar viszonyokra a filozófiai kutatás angolszász szakágát, a politikai filozófiát, ebben őket a *kulturális polgárosítás szándéka, reformeri lendülete vezette*. E reformerek alapélménye az elmaszatolt, kompromisszum és alku-rohasztotta kései Kádár-diktatúra volt. Szerették volna elkerülni, hogy Magyarországon az elmaszatolt, a klientúra fagyöngyét buzgó nő-növesztő demokrácia-változat verjen gyökeret. Úgy vélték, hogy a politikai filozófiát le tudják költöztetni a társadalmi metafizika ködpatoltájából a földre, ha gyakorlatközeli elméletet dolgoznak ki. A négyéves tradicionalista hatalmi közjáték megakasztotta azt a szociológiai tisztulási folyamatot, ami a politikai filozófia és politológia számára megkezdődött, és mint világtrend Magyarországon késhet ugyan, mégis kikerülhetetlen.

Emlékeztetni szeretnék egy sokszor felidézett tényre: az ideológiatermelő értelmiség politikai funkciója válságba került Magyarországon is. Részben megszűnőben van, részben érzékelhetően átalakul. E szociológiai fordulat menetében, annak jól kivehető tüneteiként a politikai bölcsélet és politikaelmélet mint szakma erősen leéptet színré és gyorsan intézményesült Magyarországon. Ugyanakkor az érintett társadalmi kör maga is tevélegesen elősegítette e fordulatot azzal, hogy eredményesen segített megvívni a 20. századnak valószínűleg egyetlen olyan forradalmát, amelynek nem volt utópiája.

E pontról – 1989-től – az utak a politikában filozófólók számára kettéváltak. Az egyik lehetőséggel Lengyel László élt 1994 nyarán: kormánytanácsadó lett. A másik utat mások mellett TGM is választotta. Erre az jellemző, hogy a szakfilozófus kormánytól-államtól független marad, s ezen a réven válik kritikai értelmiségivé. Mindkét változat abban egy s abban tér el a kritikai értelmiségi történetileg korábban kialakult típusától, hogy antiutopista, és a belátható jövőre összpontosít. A belátható jövő a társadalomtudósok számára az egész világban ma mintegy húsz év.

TGM tanulóéveinek minden tapasztalata az államról rossz volt, vagy annál is rosszabb. Korábban inkább a gondolati anarchizmushoz vonzódott. Méltányolta benne a spontaneitást, amely szerencsés esetben tevékeny és termékeny civil társadalmat növeszt nagyra. Később – angolszász tájakon szerzett elméleti tájékozódásának hatására – a konzervatív színezetű liberalizmushoz csatlakozott, saját szavaival „a tradícióra támaszkodó, adottságokat elismerő óvatossághoz közelítéshez” (Beszélő, 1994. jan. 20.).

Újabb felfogását korábbi nézeteivel négy vonás kapcsolja össze: nagyrabecsüli a spontaneitást, elítéli az állam túlsúlyát, a jakobinizmus iránt zsigeri ellenszenvet érez, a korporációs kormányzati megoldások iránt pedig bizalmatlan. Ez utóbbi tapasztalat váltotta ki belőle a korábban említett viszolygást a mai politikai viszonyoktól.

Új vonás TGM politikaelméletében, hogy nagyon igényes az állampolgárral szemben, ha annak az államhoz fűződő ellenőrző-kiszolgáló szerepéről esik szó. Álláspontja szerint az állampolgár nem csupán személyes önzésének kielésére kapott-szerzett szabadságot, hanem a felelősségre is. Újabb nyilatkozataiban a szerző minderről igen sarkosan fogalmaz. „Az a hazafi – nyilatkozta a Magyar Nemzetben (1994. július 23.) –, aki a közügyekért valami olyat tesz önként, ami nem kötelező”. Egy másik nyilatkozatában (Nép-szabadság, 1994. január 29.) elmondja, hogy 1989 óta patriotább lett, mert ráértett, mit jelent egy nagy közösség lojális tagjának lenni. Olyan embernek, aki – erről más alkalommal írt – segít megteremteni és a magyar politikai kultúrába beleyökeresíteni egy demokratikus tradíciót. Ez akkor is él, ha a polgárerény, a republikánus patriotizmus a demokratikus közérzületben még háttérbe szorult a (csak) számunkra becses személyes életszféránk megbecsülése és védelme mögött.

Milyen politikai gondolkodó tehát TGM? *Demokratikus elitista*. Elitista, mert sokat követel az állampolgártól. És demokrata, mert elvben mindenkiről feltételezi, hogy meg tud felelni e magas követelményeknek. Személyes meggyőződéséről elmondhatná Cs. Szabó Lászlóval, hogy voltaképpen politikai zebra: szemléletében radikális csíkok váltakoznak konzervatív csíkokkal. Így vált belőle bizonyítottan nem tökéletes, de épp oly bizonyíthatóan nyitott ember.

Most már csak az utolsó kulcsot szeretném belesziszolni az életmű zárjába: milyen *író* is TGM? *A század legnagyobb magyar esszéistái közé tartozik*. Filozófiájának körvonalazása során céloztam rá, ezeknek az esszéknek nagysága – gondolatgazdagsága, frapáns analitikus ítéletei, napi politikai telitalálatai, stílusfinomsága – független a megírás

tárgyi környezetétől. Nagy részük bizony Kolozsvárt és Budapesten szűk kis lakások sötét szobáiban született. Megírásukhoz akarat és képzelőerő, valamint emésztő sohamég-nem elégedés a teljesítménnyel volt szükséges (különösen az utóbbi). Sokan fáradtak már sikerrel századunkban, hogy nagy műfajjal emeljék a magyar esszét. Ezek sorában, ahogy én látom, TGM az, aki a legfilozófikusabb módon törekszik a gondolatközlés kitüntetett közvetítőjévé tenni e műfajt. E téren *Tamás Gáspár Miklós továbbpolgárosított*. Továbbnyugatosított úgy, hogy a témákban és a hangnemben lehetetlen rá nem ismerni a magyar elődökre.

Szellemi gögjét, hagyománytiszteletét, liberál-konzervatív politikai hitvallását újszellelmű klasszicizmusra törő próza hordozza. *Klasszicista próza* ez abban az értelemben, hogy írásaiban fölkelhet (1) a termékeny belső nyugtalanság, (2) a változtatás és hagyomány kiküzdött egysége, (3) a logosz formatartásával megvalósított tiszta lebegés a szennyes káosz felett.

TGM maga is bekapcsolódott a közbeszéd pluralitásáért és személyességéért folyó kollektív munkába. E célra két elvet vegyít. Az egyik – a *stílusjáték*, amely talán nem is tudatos, bizonyosan nem megcsinált, hanem olvasmányélmények szűrőjén keresztül személyessé átlényegült ízlés figyelmessége az olvasóban.

A 18. századi felvilágosodáshoz kapcsolja írásművészetét a ráció érvényesítési szándéka stílusában. Az ő összetett mondatai, akárhány közbevetést is ékel beléjük, arányosan, kiegyensúlyozottak és áttekinthetőek maradnak, s kellően ellenpontozzák őket a rövid mondatok. Ehhez a korhoz kapcsolja még stílusát a jól kivehető törekvés, hogy sose legyen unalmas.

Az esprit – így franciásan fogva – többet jelent a pusztá szellemességnél. Meglepő is, sziporkázó is olykor. Sokszor. TGM spirit-je szereti az ellentéteket tömöríteni. Néha pikáns, néha késéles. Szívesen alkalmaz váratlan fordulatot. Nem zárkózik el a jól megválasztott költői képtől vagy metaforától.

TGM stílusát a 19. századi politikai publicistákhoz közelíti, hogy tud pontos és szak-szerű is lenni. Súlyos tartalmakat hordozó gondolatait áttetszően fogalmazza meg. Olykor archaizál. Egy helyen némi ódonssággal ír republikánus patriotizmusról, de eléje illeszti *Kossuth* kifejezését is, hogy ez „polgárerény”.

Félig még stíljáték, félig jellemkitárulkozás, ahogy személyes vallomásokat helyez el szövegeiben. Ilyenkor emlékeztet *Erazmusra*, a szabadelvű, ironikus keresztényre.

S van olyan vonása, amelyben teljesen mai. Igaz, stílusa talán csak azért hat néha megdöbbenően újnak, mert a nyelvi modernizáció menete Magyarországon szeszélyes. Évtizedünk a magyar közbeszéd olyan változatait helyezi egymás mellé, amelyek Európában egymást váltották. TGM *nyelvszemlélete*, így *stílusa is, érintkezik a posztmodern, de nem posztmodern*. A szerző még hisz a szilárd viszonylatokban, amiket – stílusfrissítéssel akár – meg lehet változtatni. Ragaszkodik a szilárd szerkezetekhez is. De a posztmodernekhez hasonlóan szívesen kever mondataiba familiáris szavakat, fordulatokat, gyakran a faszternyelvből véve őket. És nyersen ösztinte. Ilyen esetekben sokszor igen rövid, szűkszavú. Kemény. A szó technokratája. Ez a legmodernebb benne.

Azokban az írásaiban, amelyeken az akart-akaratlan stíljáték uralkodik, a szerző *nyelvi bájjal teszi kellemessé az erőt*. E hagyományosabb írásaiban ránnkacsint az iróniával fűszerezett életkedv, földérint az intellektuális színezetű verbális érzékiség. Legjobb ilyen dolgozataiban megoldja a nehezen megoldható: *a gondolat körvonala határozott, az árnyalás puha*.

Hozzám közelebb állnak a rövidebb, metsző politikai helyzetképei. Ezek aforisztikus, pontos ábrázolatok. Kurta mondatokban, fasztertkövön termett személyes nyelvújítással készültek. Lehet, hogy az idő jobban árt majd nekik, mint a stíljáték remekeknek. De ma ezek az igazán aktuálisak.

Akit e modorban született írások érdekelnek, lapozza fel a kötetben *A képtelen szalon* című karcolatot (352-354. oldal). Arról szól, ahogy az MDF-et mértékadó értelmiségi körök lenézik, noha nem sokkal különbek nála. Ezért az 1992-es magyar közélet legfőbb feladatai közé tartozik az MDF-et rehabilitálni.

Lássunk a cikkből egy részletet, amely szépen példázza, ami TGM stílusában és politikai karakterében jellegzetes. „Az MDF nem holmi járvány – olvassuk –, amelyet érin-

téssel meg lehet kapni. Nevetséges dolog, hogy *Tölgyessy Péternek*, az SZDSZ elnökének megroppant a reputációja, mert leereszkedik odáig, hogy szóba állt a Magyar Köztársaság miniszterelnökével. Mély meggyőződése, hogy *Antall József* nem fertőz." Majd alább: „Abból, hogy az MDF átlagosan civilizált europoid emberek számára elfogadhatatlan dolgokat javasol viszonylag sűrűn, még nem következik, hogy nem kellene vele tiszteletteljesen és józanul vitatkozni.”

Ebből az idézetből is látható, hogy az esszégyűjteményben nincs olyan téma, amellyel kapcsolatban Tamás Gáspár Miklós ne a demokrata polgár becsületességével, nyíltságával, ne egy vérbeli író stílusművészetével szólna. Elszánt művész. Tudván tudja, hogy a magyarokat csak az anyanyelv használatának módja választhatja el egymástól. Van humora hozzá, hogy a kor megosztottságain túltekintve, jó társadalompedagógusként mégis tolmácsnak ajánlkozzon.

Ebben *szemérmes hazafisága* vezet. Nyilván tudja, hogy a Másvilággal egy nehéz műfajban adott közre nagy művet. Érettebb kultúrákban egy munkát jól – ez esetben teljesen, maradéktalanul – elvégezni bizony hazafias tett. Ezért is ajánlom a Másvilágot forrásnak, akkor is, ha egy időszak csípősnyelvű politikai képeskönyvét érezzük ki belőle. De akkor is, ha a munkakultúra méltó opuszként hívjuk fel rá érettebb tanítványaink figyelmét.

Tamás Gáspár Miklós: Másvilág. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 1994. 610 p.

KRONSTEIN GÁBOR